

# השקפת המקרא: נושאים במחשבת ישראל

מאת הרב שלמה פולצ'ק

הוצאת המחבר, תשס"ד, 287 עמודים

בהקדמתו למשנה תורה כותב הרמב"ם:

לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחילה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם. המשפט הזה חל גם על ספרו של הרב שלמה פולצ'ק. כלומר, כל מי שרוצה לדעת את הבסיס ואת מהות התורה צריך לקרוא היטב את הספר "השקפת המקרא: נושאים במחשבת ישראל". כמעט בכל עמוד המחבר מצטט מקורות מהתנ"ך המסבירים ומצדיקים את הרעיון שהוא מביע, ולכן ניתן לראות בספר הזה מעין אנציקלופדיה למחשבת ישראל.

## א. 'מחשבת ישראל' - דווקא על פי התנ"ך!

הנקודה המרכזית בספר היא שיש פילוסופיה יהודית שהיא מהות התורה ומהות היהדות. נכון שיש הרבה ספרים שנכתבו בימי הביניים ובעת החדשה, אבל כל ספר היה תגובה לזמן המסוים שבו הוא נכתב. למשל, הימורה נבוכים של הרמב"ם היה יישוב בין אריסטו ובין היהדות, וגם 'איש ההלכה' של הרב יוסף דב סולובייצ'יק מבוסס על הפילוסופיה של קנט.

לכן נשאלת השאלה: האם יש פילוסופיה יהודית? ואם כן - מהי? המחבר עונה שהיסוד של הפילוסופיה היהודית הוא שילוב של התנ"ך ושל דברי ההלכה של חז"ל. המחבר מציין שרק המקורות האלה הם יסוד ברור וחד משמעי, שראוי להתבסס עליו כהשקפת העולם של היהדות. ההסתמכות על התנ"ך - ברורה. התורה עצמה היא ספרו של הקב"ה שאותו כתב משה מפיו ומסר אותה לכוהנים וליקני ישראל. דברי הנביאים הינם דברים שהקב"ה שם בפייהם. ספרי הכתובים הם ספרים שנכתבו ברוח הקודש.

ההשלמה של התנ"ך היא התורה שבעל פה. התורה שבעל פה מוגדרת לפי משמעותה המקורית: פירוש התורה שבכתב, שליווה אותה בזמן מסירתה. בפועל, התורה שבעל פה מתבטאת במסגרת דברי ההלכה של חז"ל.

לכן התנ"ך ודברי ההלכה הינם ביחד בסיס איתן להשקפת עולם ברורה וחד משמעית של היהדות.

דברי האגדה של חז"ל אינם באותה רמה; הם בוודאי אינם חד-משמעיים. יש בהם מחלוקות שאינן מוכרעות - כעיקרון. העובדה הזאת מבהירה שאין צורך בהכרעה, מפני שבדברי האגדה אינם מקור להכרעות בנושא מחשבת ישראל.

בנוסף, קיימת מחלוקת בין החכמים לגבי המחויבות כלפי דברי האגדה של חז"ל. בהערת שוליים בהקדמה לספר מובאת דעת ר' שמואל הנגיד בימבוא התלמודי לגבי אגדות חז"ל, ולפיה: "אין לך ללמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת", וזאת בהשוואה לדבריו: "כל מה שקיימו חז"ל בענייני הלכה ומצווה שהוא מפי משה רבינו ע"ה שקיבל מפי הגבורה, אין לך להוסיף עליו ולא

לגרוע ממנו<sup>1</sup>.

אם בדברי האגדה של חז"ל לא ניתן להגיע להכרעות במחשבת ישראל והם אינם סמכות חד-משמעית בעבור כל החכמים לדורותיהם, ספרי ההשקפה של הראשונים ושל האחרונים בוודאי אינם במעמד גבוה יותר, גם מבחינת יכולת ההכרעה וגם מבחינת הסמכות. אמנם יש חשיבות לדברי האגדה של חז"ל ולספרי ההשקפה של החכמים, אבל לא ניתן להתבסס עליהם כמקור ברור וחד-משמעי.

## **ב. מה יש בספר?**

אולי מה שחשוב ביותר בספר הוא תיאור התגלותו של הקב"ה לאדם בעולם, כלומר: תכונותיו ודרכי הנהגתו בעולם, התגלות הקב"ה, אופני התגלותו ומטרותיה, המובאים כמו שהם מופיעים בתנ"ך.

אחרי ההקדמה המסבירה את יסודות המחקר, המחבר מציג בעומק את הנושאים הבאים: תכונות ה', הקשר בין הקב"ה והעולם, התגלות, מצוות הקב"ה ודרישותיו, שחר ועונש, תשובה, כפרה וסליחה, תפילה, התערבות הקב"ה בהיסטוריה, מעשי הקב"ה ואחרית הימים. בסוף כל פרק יש סיכום קצר.

העברית היא מאוד ברורה, ויש גם תוכן עניינים מפורט לנושאים בספר ואינדקס למקורות בתנ"ך.

כל פרק נבנה בשיטה דומה. המסרים נבנו על בסיס הפסוקים בתנ"ך הנוגעים לנושא הפרק, והם מובאים בצורה משולבת כדי להציג את הרעיונות ההשקפתיים הקשורים לנושא. השילוב של מסרים מכל ספרי התנ"ך לגבי הנושא מאפשר הבנה אינטגרטיבית שלו, ומחפה על העובדה שהדברים אינם מובאים בסדר סיסטמטי בתנ"ך עצמו. מגוון הנושאים המטופלים בספר והיקף החומר המובא בכל נושא מעידים על כך שהניסיון להגדיר השקפת עולם לפי המקורות שעליהם התבסס הספר - הצליח.

## **ג. שכר ועונש לדוגמה**

דוגמה לנושא הנידון בספר: שכר ועונש. ככלל, השקפת התנ"ך המוצגת היא שיש שכר ועונש הניתנים עקב ביצוע או אי ביצוע של דרישות הקב"ה. הנושא מחולק לשכר ועונש "לאנושות, לעמים ולקבוצות בני אדם" מחד, ושכר ועונש "ליחידים" מאידך. מפורטים סוגי השכר והעונש הניתנים לכל עם, קבוצה או יחיד בעבור מצוות או חטאים מסוימים. מוצגות גם הצהרות כלליות על שכר ועונש המתאימים למעשים, וגם הצגת שכר ועונשים שניתנו לעמים או ליחידים במהלך ההיסטוריה. במסגרת החלק הראשון של הפרק קיימת תשומת לב מיוחדת לשכר ועונש הניתנים לעם ישראל בפרט, כמושא חשוב לשכר ועונש בתנ"ך.

בעיקרון המחבר אינו מקבל אפשרות של "סתירה" רעיונית בין פסוקים בתנ"ך. בהקדמה הוא מציג דעה ברורה: "המסרים בתנ"ך הם מהקב"ה, על כן הם עקביים ותואמים". כשנראה שיש סתירות רעיוניות בין מקורות שונים, הספר מיישב את ה"סתירה". למשל, קיימת "סתירה" לכאורה בין ההסבר שנותנים העמים לחורבן הארץ והעם בדברים פרק כט (עזיבת ה') לבין

1. **הערת המערכת:** בענין זה, ראה את מאמרו של הרב ארי שבט, "תוקפם המחייב של מדרשי חז"ל (גישתו של הרמב"ן לאור הוויכוח בברצלונה)", 'צהרי יא, עמ' 49 ואילך.

דבריהם בישעיהו פרק נג (עוונות העמים). הספר מסביר למה יש להעדיף מבחינה רעיונית את הכתוב בספר דברים, ומבאר את משמעות הפסוקים בספר ישעיהו. כדי להתמודד עם ספקות שיכולים לעלות ביחס להבנת הלשון או לפרשנות הפסוקים, כל רעיון המוצג בספר מובא עם הפניה למקורו. במידה ויש לקורא ספק לגבי רעיון המובא, ניתן לעיין בפסוק שממנו בא הרעיון, כך שכל קורא יכול להגיע בעצמו למסקנה אם הטענה צודקת. כשהפסוק בעצמו אינו ברור דיו, קיימת גם הפניה לפרשנים התומכים בהבנה המוצגת.

#### ד. לעומת ספרי המחשבה של הראשונים

אם נשווה את הספר שבפנינו לספרי המחשבה של הראשונים, נראה גם דמיון וגם הבדלים משמעותיים. הדמיון נעוץ בכך שגם הראשונים הסתמכו על התנ"ך כמקור חשוב בדברי הגותם. לכן מסקנות רבות בספר חופפות למסקנות שבספרי הראשונים. נציין כמה דוגמאות:

רבינו סעדיה גאון מרבה לצטט מפסוקים לכל אורך חיבורו 'אמונות ודעות' ומנסה לבסס את טענותיו בכל נושא ונושא בעזרתם, למשל, בנושא הבריאה ע"י א-ל אחד ובנושא גמול ועונש. ר' יהודה הלוי בספר ה'כוזרי' מבסס את עיקר גישתו להבנת היהדות על מסרים הנלמדים מהתנ"ך, כגון החשיבות של מעמד הר סיני. הרמב"ם, על אף מגמתו הפילוסופית, מתייחס לפסוקים בתנ"ך לגבי נושאים רבים בחיבורו 'מורה נבוכים'.

ההבדלים שבין דרכם של הראשונים לבין דרכו של מחבר הספר נובעים קודם כול ממטרת הכתיבה של הראשונים שהיא שונה מזו של הספר שבפנינו. ככלל, ספרי הראשונים נכתבו כדי להתמודד עם הלכי מחשבה שהיו נפוצים באותה תקופה, וגרמו לתהיות אצל יהודים שנחשפו לרעיונות האלה והושפעו מהם. דוגמא ברורה היא שמו של חיבור הרמב"ם 'מורה נבוכים', המעיד על מטרתו. לכן ספרי הראשונים נועדו לכתחילה להתייחס להלכי המחשבה המובילים של התקופה ולא נועדו להציג את השקפת היהדות 'נטו'.

בנוסף, במקרים רבים שיטות מחשבה היו כל כך מושרשות, עד שלא הורגשה העובדה ששיטות אלה נבעו ממקורות זרים. תופעה ידועה היא שאנשים הנמצאים בסביבה תרבותית מסוימת אינם מודעים תמיד למקורות של הרעיונות המקובלים באותה סביבה.

ספר מחשבה קרוב יחסית לספר שבפנינו הוא ספר הכוזרי של ר' יהודה הלוי. אף שספר הכוזרי מתייחס לרעיונות של תקופתו והוא היה תגובה לניאו-אפלטוניות, הוא פחות מושפע מהם בעצמו. לעומתו, ספר 'מורה נבוכים' של הרמב"ם מושפע עמוקות מהרעיונות של פילוסופיית אריסטו<sup>2</sup>. מחבר ספר זה אינו מתייחס כלל להלכי המחשבה הקיימים בתקופתנו, ושואב את עקרונות המחשבה היהודית ישירות ממקורותיה הקדומים ביותר<sup>3</sup>.

\* \* \*

2. **הערת המערכת:** על נושא זה ראה בהרחבה במאמרו של הרב יהונתן שמחה בלס, "המדריך למורה", 'צהרי כב, עמ' 59 ואילך.

3. **הערת העורך (ע. א.):** בהקשר זה, חשוב להביא את דברי הרב הנזיר בשיעור משנת תשט"ז (סוכס על ידי אמו"ר, הרב יעקב אריאל), המשלימים את דברי מחבר המאמר:

בסוף הקטע "שלמי תודה" כתב המחבר:

אני מכיר טובה לדמות אשר ליוותה אותי מאז ילדותי, על אף שלא זכיתי להכירו אישית: סבי, הרב הגאון ר' שלמה פוליאציק זצ"ל, העילוי ממייצייט. ואני אומר, שכל מי שיקרא בספר הזה, ירגיש שהוא קורא מחכמתו ויראתו של הרב שלמה פולצ'ק, שהוא העילוי מרחובות, בארץ ישראל.

אצטט את הסיכום מהפרק האחרון בספר - ויהי רצון שיקוים בימינו:

בתנ"ך מתוארת תקופת אחרית הימים ומתואר גם התהליך אשר יתרחש לפניה. הפורענויות המתוארות לא בהכרח תתרחשנה.

מרכזי בתהליך יהיה יום ה', יום אשר יתרחשו בו זעזועים גדולים בעולם ובין בני האדם. רשעים יושמדו ולצדיקים תבוא ישועה. ה' יטהר את עם ישראל מעוונותיהם וישיב אותם לארצם. עמים רבים יילחמו נגד ישראל, אבל ייכשלו, וה' ייפרע מהם. הקב"ה ייטיב לעם ישראל ויביא להם שלום וישועה. הוא גם יחיה את המתים.

בעת הקץ, עם ישראל ישמור את משפטי ה', ובניו יהיו שרויים בשמחה. ה' ירבה אותם ויעניק להם ביטחון ועושר רב.

ה' יחלק שוב את ארץ ישראל לשבטים ובית המקדש יהיה בקרבם. מלכות ישראל ובית דוד יתקיימו לעולם. המלך ינהיג את העם בדרך ה' וישפוט בצדק. לא תהייה עוד מלחמות. כל העמים יבואו להר בית ה' כדי ללמוד את דרכי ה'. הטבע יפרח.

ה' יהיה מלך על כל הארץ. ה' יהיה אחד ושמו אחד.



"לכל שיטה פילוסופית יש יסוד עיקרי, או מספר עקרונות שעליהם מבוססת השיטה כולה, ומהם יוצאים פרטי השיטה כענפים מגזע העץ. אף במחשבה היהודית יש שורשים מסויימים מהם יוצאים הענפים לפרטיהם ולשינוייהם. במחשבה היהודית יש להבחין בין שתי תקופות עיקריות **האחת** - החכמה היהודית המקורית, שהיא תוצאתו של הרוח הנבואי. היא מתבטאת **בתנ"ך, בתלמוד ובמדרשים**, בספר 'חכמת שלמה' ובכתבי בן סירה. **השנית** - פילוסופיה יהודית. **הפילוסופיה היהודית הדתית היא הסינתזה של המחשבה העברית במחשבות האנושיות הכלליות** שרווחו בעולם בתקופות ההיסטוריות השונות. תקופה זו, המתחילה מרס"ג, היא תוצאת הגלות. אך **שורשה של הפילוסופיה היהודית נעוץ בחכמה העברית הטהורה**, העתיקה. אמנם יש בה הרכבות והשפעות חיצוניות, אך השורש הוא מקורי, עברי. הצורה והכלים (הסיסטמטיקה, ההגדרות, המופתים ועוד) - זרים. היסודות והעיקרים - מקוריים. מאימתי החלה **מחשבת ישראל!** מחשבה זו, כפי שהיא באה לידי סידור וקביעת מסמרות להשקפת עולם יהודית קבועה החלה בעיקר מרס"ג. אולי יש להתחיל בה **מפילון**; אך רס"ג היה **הסיסטמטיקאי** הראשון של השקפת עולמנו. המחשבה בצורת המדרש והאגדה מופיעה במדרשים **ובתלמוד**; אך שיטה והשקפה עדיין אין כאן. היא מתחילה רק מזמן הגאונים.

בזמן בית ראשון, בעוד **הנבואה** היתה שפוכה על בחירי העם - הנביאים - לא היו זקוקים כלל וכלל לעיצוב השקפת עולם. ההשקפה היתה מוחשית ונראית לעין כול. אולם משנגווה **נשמתה** של היהדות סודרה **משנתה**, והוחל בטיפוח השקפת העולם שלה. המחשבה היא ענף מאותו עץ-עבות הרענן של הנבואה, אשר טל חיים לן בקציריו, ומאותו עץ יונקת המחשבה הישראלית את לשדה לאחר שזה נגדע. שורש המחשבה הוא אפוא הנבואה. וכוחו השני משזר רעיון זה את כל הוגי מחשבת ישראל בכל הדורות".